

ЗА СЛОЖНИТЕ СМЕСЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В ЕЗИКА НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Описаните сложни смесени изречения представляват два основни типа: сложни съчинени или сложни съставни изречения, усложнени чрез вмъкване на поясняващи ги подчинени изречения (ПИ), чието съподчинение или последователно подчинение води до различни на брой структурни равнища, варианти на възникналото сложно смесено изречение. Усложнените сложни съчинени изречения в „История славянобългарска“ са представени от четири модела: подчинените изречения поясняват (1) само едно от главните изречения (ГИ); или (2) всяко от ГИ; или (3) две или повече ГИ като група; или (4) само някои от т.п. три ГИ. Обикновено структурните равнища са само две; до редки три или (веднъж) четири достигат моделите 1. и 3., които имат и най-висока честотност. Моделите 2. и 4. са много по-редки и имат две равнища с едно изключение във Втория предговор. При всички модели е налице максимално разнообразие на отношенията между ПИ и на техните видове (но преобладават обстоятелствените). От словоредните варианти най-честа е постпозицията на ПИ спрямо съответното главно (особено в 1. и 4. модел), антепозицията е честа при 3. модел, а интерпозицията е рядка, но се среща в три от моделите. Усложнените сложни съставни изречения са почти двойно по-малко: 23 срещу 41. Представени са два модела, употребени и във Втория предговор. Отликата на много редкия втори модел е в косвената връзка на съчинително свързаните ПИ с единственото ГИ – те се появяват едва на трето равнище. Най-голяма честотност при този тип има минималната структура от едно ГИ и две ПИ в съчинителна връзка. Господства постпозицията на ПИ. И при двата типа сложни смесени изречения преобладават новобългарските над черковнославянските изреченски съюзи.

В общността на моделите и сходствата на вариантите им, в богатството на семантичните отношения между ПИ и в надмоцията на народните съюзи се вижда дълбока приемственост между синтаксиса на сложното изречение в езика на Паисий Хилендарски и в книжовния език на XVIII–XIX в., по-специално в творчеството на Софроний Врачански. В Паисиевата История е поставено началото и основата за по-нататъшното развитие на сложните смесени изречения в националния ни книжовен език.

Ключови думи: усложнени сложни съчинени изречения, усложнени сложни съставни изречения, основен модел, минимална структура, структурен вариант, словореден вариант

Mariya Deyanova

Institute for Bulgarian Language – BAS

✉ ildeyanov@yahoo.com

ABOUT THE MIXED COMPLEX SENTENCES IN THE LANGUAGE
OF SLAVO-BULGARIAN HISTORY

In this article, the mixed complex sentences in the language of Slavo-Bulgarian History according to the Zograph autograph by Paisii Hilendarski are described, such as: their basic models, their structural, phrase-ordered and other varieties, as well as their frequency in the text. On the basis of similarities between their essential features in the Zograph autograph (where 65 complex mixed sentences are registered) and the contemporary Bulgarian literary language, the conclusion is drawn that the author of Slavo-Bulgarian History has laid foundations for the further development of these sentence formations in the New-Bulgarian literary language.

Keywords: complex compound sentence, basic model, structural variety, phrase-ordered variety, minimal structure, Slavo-Bulgarian History

Строежът и честотността на сложните смесени изречения са един от надеждните критерии за степента на обработеност и развитост на националния книжовен език в съчиненията на даден автор през епохата, когато се създават самите норми на този език. Защото със своите разнообразни структурни възможности те са най-гъвкавият и „отзивчив“ инструмент за изразяване на най-сложни или противоречиви идеи, чувства и размисли. Известно е, че днес те са най-обилно застъпени в произведения на художествената и публицистичната литература. Това беше основанието ни да разгледаме някои черти на тези изречения във великата книга на Паисий Хилендарски. Ще допринесат ли скромните резултати от нашите ограничени наблюдения за потвърждение на тезата на Л. Андрейчин, че Паисий е родоначалник не само на новобългарската литература, а и на новобългарския книжовен език? ([2] Андрейчин 1977: 226–228).

В текста на „История славянобългарска“ честотността на сложните смесени изречения не е висока. Сбирката ни наброява шейсет и пет изречения, ексцерпирани от 61 листа на Зографския автограф ([4] Паисий Хилендарски 2012). Върху тази честотност очевидно е повлиял жанрът на труда с неговата фактологичност, както и стремежът на Паисий към краткост и обективност в съгласие и със стила на неговите източници. Повечето от приведените тук примери са извлечени от авторските разсъждения, коментари, обобщения, емоционални призови към слушателите и читателите, вплетени в историческия разказ, както и от най-пространната оригинална част на Историята – лиричния Втори предговор. Това свидетелства, че сложните смесени изречения са

били необходима синтактична форма в индивидуалния език и стил на Паисий.

Класификацията на материалите следва както делението на новобългарските сложни смесени изречения на два основни структурни типа, установено от П. Радева ([5] Радева 2015: 180 и сл.) в съвременния книжовен синтаксис: (1) усложнени сложни съчинени изречения, (2) усложнени сложни съставни изречения, така и дефинициите на моделите.

Усложнените сложни съчинени изречения са 41, от които четири се намират във Втория предговор. Разнообразието на вътрешния им строеж позволява да се обособят четири модела с различен брой варианти.

Първият модел теоретично е изграден от две или повече независими (главни, по-долу Г) прости изречения, само едно от които се пояснява от подчинено изречение (по-нататък П) или няколко подчинени. В Историята главните изречения са обикновено само две, но се срещат и случаи с повече. Подчинените изречения могат да се свързват помежду си като последователно подчинени или съподчинени. В зависимост от това усложненото сложно съчинено изречение е разположено на две или (много рядко) на три или четири структурни равнища. Във Втория предговор са представени и двата варианта: *Азъ излиха поревновахъ по рода и по отечесво (!) болгарское и много трудъ съворихъ (!)...дондеже събрахъ и съвкупихъ деание рода болгарскаго въ книжицу сию ради ваша полза и похвала. 3v, 1-5 (две равнища: две П за време, свързани съчинително, т.е. еднородни); а ти се срамиш защо са болгаре прости и нехитри и овчаре и орачи и оставлашь свои родъ и ѳзыкъ и влачиш се на нихенъ обичаи. 5r, 2-4; (грци) не писали храбрие поступки и славнаа деания цреи и народа болгарскаго но въкраце и вапреки писали како е нимъ било прилично да не имъ е срамота защо ги много пута болгари побеждали и данъ от нихъ възимали. 5v, 12-16 (само второто Г се пояснява от 4 П – за начин, цел, причина, свързани последователно, а последните две – и като съподчинени и еднородни; равнищата са четири); после того [...] възприахли меѳодиа и кириль епископство да идатъ ду (!) учатъ болъгари и прочи славанъ вѳру християнскою и нарекли ихъ апостоли болгарские. 57v, 13-16 (две последователно подчинени за цел, т.е. три равнища); (Лавъ исавръ) звалъ на помощъ асѳна краля и обещахъ дати ему вѳнець съ написаниемъ титла царскаа що бѳилъ обещахъ прежде юстинианъ дати тривѳлии а потомъ егда възприель црство слагалъ неблагодарнии. 16r, 13-17 (три равнища: на П равнище – две еднородни П относителни, от които второто има свое П за време). Подчинените са много разнообразни по семантика: изяснителни съобщителни (включително за иреално действие, съюз да) и косвено-въпросителни; обстоятелствени каузални, темпорални, финални, отстъпителни; определителни относителни. Например: събралъ и копронимъ седамъдесетъ хиладъ воиска и рекаль защо хоцетъ съ*

арапие да се бие *но* обратилъ съва воиска на болгариа. 18r, 12-14; (србие) ... *нити* имеали градове *нити* се знаеть *де* е *кои* от нихъ сѣдель. 39v, 20-21; от безумие мнит им се *да* су више они били испрво славни с кралство и воиска и земля от болгарии *но* несть тако. 40r, 18-20; после разумели ... *и* назвали ихъ болгарии или воргари *защо* нимають грци буке *но* веди пишуть въ мествъ буки *и* кажуть воргари. 9v, 14-17. Вж. и примерите по-горе (5r, 5v и пр.)

Вариантите биват и словоредни: Г може да бъде прекъснато и на две места от П на различни свои членове, напр. За то свѣтокупство, *що* зимали за поставление архиереа и за други гнѣвъ *що* имеаль на грци (Симеонъ – М.Д.) отступилъ от патриаршиа цариградскаа *и* хотель пристати къ римланомъ. 60, 2-6 (двете относителни изречения са нееднородни). Еднородните съподчинени достигат до четири П, например: Нарекли го силни стефанъ *и* имають его за свѣтаго *защо* убилъ оца своего *и* умрель въ проклетие и отлучение *и* на немъ се скончало племе и родъ немана симеона. 37v, 3-6. Броят на еднородните е почти равен на броя на нееднородните връзки.

Първият модел обхваща шестнайсет усложнени сложни съчинени изречения. Голямата му честотност се дължи на неговата сравнително малка сложност: обикновено 2 главни изречения; обикновено 2 структурни равнища; обикновено постпозиция на П.

Към *втория модел* спадат изреченията, в които всяко Г има едно или няколко П. В сборката ни има само четири такива изречения и тази ниска честотност трудно се съгласува с неособено голямата им сложност: в три от тях има само по две Г, равнищата също са само две. Във всяко от изреченията видят на двете П обикновено е различен: за време и за последица, за причина и относителни, за начин и причина, изяснително и обстоятелствено за причина, т.е. те не са еднородни, и това създава известна сложност. Ето примерите: *Понеже* възможно имъ естъ *и* щампають славенски книги зато на свои ъзыкъ много речи обрацають *и* пишуть *како* е нимъ прилично. 59v, 2-5 (причина и начин); *егда* се възвращали засели ги персиане въ некои тесни места *и* побили ихъ *що* се не възвратилъ ни единъ въспеть. 42r, 9-12; Ноа видель *защо* погибълъ на земли от потопа весь родъ человечески *и* проразумель *защо* от негово семе и родъ хоцетъ бгъ паки наплънати землю [...] *и* порадовал се велми *защо* хоцетъ остати славна и незбивена паметъ его на земли до века. 6r, 11-17; тако и србие *кои* су подъ турчина даници горе су прости и нищетни от болгарии а *кои* су под немечка држава они мало по искусни читати и писать *защо* имають свобода цркона (!) *и* от скорая времена почели учити се на школи *и* имають архиереи от свои ъзыкъ *и* прилежни су своему народу оучити се. 59v, 5-11. Само едно Г се пояснява от две страни – от отделно относително субектно П и от група от 4 еднородни П за причина. Еднородни съподчинени изречения се намират само в две от усложнените изречения. Възможни

са и трите словоредни варианта: П е в антепозиция спрямо своето Г, в постпозиция или интерпозиция.

Третият модел представлява група от няколко (от две до четири) Г, пояснени като цяло от едно П (рядко повече). Моделът обхваща 17 изречения и е на първо място по честотност между Паисиевите усложнени сложни съчинени изречения наред с I модел. Подчиненото може да означава причина, време, условие, отстъпване, субект на действията на главните изречения. Примери: Но *понеже* борисъ помагаль светославу того ради поиманъ билъ от цара иоана цимисхиа *и* увель го у цариградъ съ царски венѣць и одеание. 24r, 6-8; *когда* видель црь оно написание оустрашил се *и* пришель въ чувство и умиление. 57v, 4-6; *егда* се оукрепили на црство цроградское научили много от чинъ и судъ христиански *и* неколико престали *и* устидели се похищати безъсудно вѣщи христианские и имение ... 48v, 15-19; *кои* по него црствовали благочестие его съдржали *и* от племени и рода его били *и* на негову титулу се подписовали. 53v, 2-4; *и* мали народъ но славно име имеали *и* от кесари много крати данъ възимали. 51r, 20-21; послѣди ради оубиение, *що* избиль племе царское, казнилъ его бгъ *и* побѣдили его грци и поразили воинство его *и* ослепили. 55r, 5-7; *аще* хочете да имее-те миръ с нами и землю вашу целу невоевану иждените алеѣандра от царство *и* поставите стефана сина сестри моеи. 43r, 14-17.

Тези примери илюстрират и възможните словоредни варианти. П е обикновено антепозитивно спрямо групата на Г, но се среща и интерпозиция, и постпозиция. Последният пример показва и последователно подчинение, което създава структурен вариант с три равнища. Същото – и в случая с три Г в групата: *Егда* слишали грци *како* поставили болгари себе цра в трново асѣна смели се от ужаса *и* събрали воинство много пошли на асѣна цра. 29r, 1-3. Вж. и 20v, 4-7 с последователни П за време и П изяснително. Друг структурен вариант възниква, когато групата на Г подчинява две или три П, свързани като съподчинени и еднородни (в случая каузативни или темпорални): отступили болгари от христианство *и* обратили се на пръвое поганъсво (!) *защо* още не било въ то время писмо словѣнское *но* болгари латински читали и писали. 18v, 14-17; *егда* насилели чеда агарини измаилеви *и* попустиль имъ бгъ на много црства [...] одолели тогда и црство болгарское конецъ възприело *и* пало въ область агаранскую. 48r, 5-9. Вж. и интерпозитивни финални еднородни на 60v, 6-10; 5v, 19-22. Единичен интересен вариант с три равнища се създава от изяснително ПИ, поясняващо само последното от три главни, които, като така усложнена група на две равнища, се поясняват от антепозитивно П за време: *егда* остыль патриархъ црковъ принель вѣнецъ и багреница *и* вечаль (!) асѣна на црство болгарское *и* казалъ въсемъ *како* повелено било ему от бога стымъ димитриемъ. 27v, 20-23. Третият модел показва най-широки възможности за обогатяване на многообразието при усложнените сложни съчинени изречения.

Четвъртият модел се изгражда от най-малко три Г, от които само някои имат свои П. Представен е от четири изречения. В нашия материал Г са от три до шест, а П, пояснени от П, са винаги две. В един случай имаме структурен вариант с три равнища: преписуите историци сию и платите *нека* вамъ преписахъ *кои* умеють писати и имейте ю да се не погуби. 3v, 7-10. Едно Г се пояснява от две съподчинени еднородни П с изяснителна семантика. Другите значения на П са обстоятелствени: темпорално, отстъпително и финално. Ето пълния материал: въ охридъ приелъ стое крщение стѣ краль тривѣлиа и *докль* имеали въ охридъ престоль црскый при архиепископа пребивали въ благочестие *а егда* пренели престоль црскый въ загорие въ трново отступили от благочестие царие болгарскѣи *и* били въ поганство девѣтъдесѣтъ (!) и двѣ лѣта. 58r, 17-19 и 58v, 1-4 (четири Г, второто и третото имат по едно П за време); грци имеали болгари прости и глупави *и* укорували ихъ с njihна мудрость и политика *и* радели въсегда да ихъ покоратъ под своа власть *но* болгари *ако* *и* прости били и глупави от грчка мудрость и политика *но* на бранъ и воиска били крѣпки и храбри не боали се гркомъ на бранъ никако *но* за толико лѣта се противлали гркомъ. 51v, 17-21 и 52r, 1-4 (6 Г, от П са пояснени само третото (финално П) и четвъртото (отстъпително П)); читаи родословъ сръбски *и* обрещеши въ кое време билъ самоиль и стѣ иоанъ владимиръ *и* познаеши *како* погрешили писатели въ томъ *или* покривали родъ и отечество стого иоана владимира. 26r, 20-23 (три Г, второто има П изяснително, третото – две еднородни изяснителни П); андроник цръ видель *ако* палъ михаиль цръ *а* болгари имеали распра между собою *кого* би поставили црл. [затова – М.Д.] всталъ с воинство *и* узель месамбрию ... 43r, 1-4 (четири Г, първото има изяснително П съобщително, а второто – косвеновъпросително П). Вижда се, че почти липсват структурни варианти, зависими от броя на равнищата, и с едно изключение словоредът е постпозиция на П спрямо неговото Г. Последният пример съдържа рядък случай на безсъюзно свързване на П. Друг случай вж. на 59v, 2-5 от примерите за втория модел. И в двете изречения отношението, изразено без съюз, е причинно-следствено.

Усложнените сложни съставни изречения в Зографския автограф са почти двойно по-малко от усложнените сложни съчинени – само 23. В това съотношение може би трябва да виждаме косвена зависимост от преобладаването на съчинителните свързвания изобщо в изреченския синтаксис на народната реч. И да заключим, че наред с влиянието на историческия жанр известно отражение е намерил стилът на автора, близък до народния „сказ“.

Този тип има известно разнообразие във вътрешния строеж, което позволява да различим два модела. Те се противопоставят по пряка или косвена връзка между Г и съчинително свързани помежду си П. И двата модела имат употреба във Втория предговор, което говори, че са били свойствени на Паисиевия личен стил, ако и в различна степен.

Ето примерите: 1) Или се срамиш пред мудри и трговци и славни на земли от свои род и азик *защо* са болгари прости и нема от нихъ много трговци и книжници и славни ... на това време *но* са повѣче от нихъ прости ораче и копаче и овчаре и прости занаетлии. 4v, 4-9; 2) и вамъ потребно и полезно естъ *да* знаете известно деанна оцъ вашихъ *како що* знають сви други родовѣ и азици за нихенъ родъ и азикъ имаот истории *и* сваки книжникъ от нихъ знаеть *и* казуеть *и* хвалит се за свои родъ и азикъ 3r, 15-19 (Г се пояснява от една страна пряко от подложно П, а от друга косвено, чрез него, от 5-членна група еднородни П за сравнение; равнищата са 3).

Основният модел се характеризира (обикновено) с две равнища: Г и подчинена част, състояща се от няколко П, свързани съчинително. Неговата *минимална структура* съдържа едно Г и две съподчинени изречения, по правило еднородни. В нашия материал тези структури преобладават над по-развитите: те са 12 от всичко 20. Възможни са два словоредни варианта: подчинената част е постпозитивна или антепозитивна спрямо Г. Означават твърде разнообразни отношения към Г: обстоятелствени (време, цел, начин, причина, условие), определителни, изяснителни, субектно. Ето примери: Не смотрели въ родословъ *како* написали први за него и за дела его и *колко* земля држалъ. 37v, 20-21 (с нееднородни съподчинени); вамъ написахъ *кои* любите свои родъ и отчество болгарское *и* любите знати за свои родъ и азикъ. 3v, 5-6 (с еднородни); *кои како* хотелъ *и како* слишалъ от прости чловеци тако и писалъ. 40v, 8-9; то знаменуеть *како* билъ народъ болгарски силенъ на бранъ *и* воиска како лъви. 51r, 18-20; не писа се zde *що би* похвалили болгари *а* грци хулили 51v, 3-4; и тако за осамъ лета непрестана бранъ чинили грци съ асѣна *докле* погубили све сво воинство *и* обнищало црство ихъ. 30r, 18-20; *кои* монастири правили и цркви красни *и* имели ревностъ велику по блачестие (!) с то се прославили на земли и пред бога. 39v, 21 и 40r, 1-3. Вж. и на 42v, 13-16; 57v, 10-12; 17v, 7-9; 16r, 18-19.

Към I модел се отнасят и следните негови варианти. 1) Съподчинените изречения са повече от две и означават и трите основни вида подчинителни отношения: те са изяснителни, относителни, обстоятелствени. Например: обретае се *како да* не су могли трновски господи и цръ шишманъ стати противо турци *и* избегли из Трново и от загорие и от стара планина *и* пришли в градъ средець или софия *и* ту застали некои места тесни покрай искаръ река. 47r, 8-21 и 47v, 1; не беше от нихъ никои трговецъ или прехитръ и грделивъ како сегашни хитрци *що* ги ти имашъ за почестъ *и* чудиш се у нихъ *и* влачиш се на нихенъ азик и обичаи. 4v, 13-16; тако [грци и болгари – М.Д.] не били никако покорни едини другимъ *докль* привлекли на сѣбе гнѣвъ бжи *и* погубили свое црство и гедво *и* стали нижайши раби турски и до сего днѣ. 52r, 6-10.

2) Структурата съдържа и последователно подчинени (с известни лексикални ограничения: в Г стои регистрираща дума за идеална дейност).

Така се образуват три и дори четири равнища, но съчинително свързаните П остават пряко подчинени на Г. Например: уразумел Копронимъ црѣ *защо* не стоаљъ на миру телерик *но* събралъ дванадесетъ хилади войска *да* възхити градъ берцестиа. 18r, 9-12 (второто от изяснителните еднородни П има свое П за цел); Телерикъ писалъ црю копрониму ... *коко* (!) хоцетъ да побезетъ оу цариградъ *и* молилъ го *да* му прати чловѣци скришно *да* его проведатъ до цариградъ. 18v, 2-5 (четири равнища). Вж. и 46v, 10-13; 50v, 12-14 и др.

Вторият модел е пет пъти по-рядък от първия – само четири изречения в нашата сбирка, всички на три структурни равнища. Третото равнище в тези случаи е резултат от наличието в Г на глагол, управляващ П с изяснително или финално значение. Но съществената отлика от I модел е в късната поява – едва на третото равнище – на съчинителната двойка от (еднородни или не) П, която сигнализира за смесения характер на сложното изречение. Примери: За того цра иоана шишмана не имеет извѣстно писато *что* съ нимъ било *или* убили его турци въ то време *или* поживель за неколико лѣта последи. 47r, 13-16; вънемили зде опасно читателу *да* помнишь въ *кое* време поставили болгарские црии себе патриарха въ трново *и* *колко* стѣ обретают се от азика болгарского. 60r, 1-4. По тая причина тук не може да се обособи минимална структура (каквато има първият модел). Варирането е ограничено – благодарение само на разликата в отношението между съчинително свързаните П; словоредни варианти липсват напълно: господства постпозицията на П.

Относно *словореда* можем да обобщим следното. В усложнените сложни съчинени изречения възможното положение на П (или групата) спрямо неговото Г независимо от модела е четири вида. То е постпозитивно – около 27 случая. На второ място е антепозицията с 9 случая (т.е. отношението е около 3:2), която се наблюдава при темпорално П (особено със съюза *егда*), каузално, отстъпително и относително субектно П. Значително по-слабо са застъпени интерпозицията (5 случая) и разкъсването на П от Г (2 случая) при изяснително изречение или при две несъподчинени П. Постпозицията няма ограничения.

В усложнените сложни съставни изречения ограниченията засягат всички три позиции освен постпозицията с 24 случая. Антепозиция има само при темпоралните *егда* и *когда* и при едно относително изречение – всичко 3 случая. Редките в I тип позиции тук липсват.

Във всички случаи избраният от Паисий словоред звучи естествено и улеснява възприемането на авторовия замисъл от гледище и на логиката, и на емоцията. Нито едно сложно смесено изречение не утежнява разбирането нито на читателя, нито на слушателя, въпреки на места доста усложнената изреченска структура.

Свързването на съставките на усложнените сложни изречения е почти без изключения съюзно. Безсъюзно свързване е отбелязано само в два

случая. Народните новобългарски съюзи се допълват с черковнославянски (без вариране) или са варианти с тях. Съчинителните съюзи са общославянски или новобългарски с изключение на *но*: *а, и, или, или – или, нити – нити*. Общобългарски или диалектни са подчинителните *да, що* (относително местоимение и изяснителен съюз), *де, и* (отстъпителен), *ако и, нека* (изяснителен волунтативен), *защо¹, защо², кои* (относителен), *докле*. Черковнославянски са *но, егда, кожда, како¹, како², како що, понеже, дондеже, ако, аще, колико* (последните три с единична употреба). Най-голяма честотност има *егда*. Общото отношение е 16:11. При вариране преобладават новобългарските варианти: *защо* каузативен 8 пъти срещу *понеже* 3 пъти, *защо* изяснителен съобщителен 4 пъти срещу *како* – също 4 пъти; *ако* 3 пъти срещу *аще* 1 път. Паисий употребява и П с две местоименни връзки, чести в разговорния стил на националния език, напр. *кои како ...* слишалъ от прости чловеци тако и писалъ. 40v, 8-9, Вж. и *де кои* на л. 39v, 20-21 в пример за I модел на I тип.

Съпоставяйки състоянието на сложните смесени изречения в езика на „История славянобългарска“ с обобщената им картина в трудовете по синтаксис на съвременния книжовен език (напр. [1] Андрейчин 1978; [5] Попов 1963), можем да стигнем до следните изводи:

Сходството обхваща редица съществени положения. На първо място това са двата основни типа на тези изречения според двата типа логически и формални отношения, които лежат в основите на построяването им – съчинителните и подчинителните. При първия тип – усложнените сложни съчинени изречения – броят на структурните им модели е еднакъв. А и разликата при типа на усложнените сложни съставни – два модела у Паисий и един в националния език – се дължи на различния избор на критерия, защото по всяка вероятност и в днешния книжовен език допълнителни наблюдения биха открили косвена връзка на главното изречение със съчинително свързаните подчинени.

Различия се откриват в структурното вариране на моделите в рамките на първия тип, обусловено от отношенията и броя на подчинените изречения. Последователното подчинение и възникващите от него структурни равнища е по-широко представено в съвременния книжовен език: тук при три от четирите модела равнищата достигат до четири, докато в Историята вариантите с три и четири равнища са голяма рядкост при първия модел, при третия и четвъртия те, също рядко, стигат само до три, а във втория модел са винаги на две равнища. В границите на първия модел при усложнените сложни съставни изречения структурните равнища у Паисий са почти изключително две, докато в съвременния книжовен език могат да бъдат и три. При втория модел обаче те са задължително три и у Паисий.

За варирането допринася и различието между видовете съподчинени изречения. У Паисий привлича вниманието големият брой на еднородните съподчинени: между неговите 65 описани усложнени из-

речения се наброяват 39 групи еднородни, съставени от 2 до 5 прости изречения (от три – в 11 изречения), от които група от две еднородни П създава и оригиналния Паисиев вариант на третия модел от усложнените сложни съчинени изречения.

Словоредните варианти са разнообразни, само при усложнените сложни съчинени, у Паисий в не по-малка степен, отколкото днес. За първия модел е типична постпозицията, но е възможна и интерпозиция. При втория модел се срещат и постпозиция, и антепозиция, и интерпозиция въпреки ниската му честотност. За третия модел е характерна антепозиция на П, но са отбелязани и другите две позиции. Но при четвъртия модел с едно изключение се наблюдава само постпозиция. Тя е типична и за словореда на усложнените сложни съставни изречения.

Относно честотността на отделните модели в текста можем да кажем само това, че първото място и у Паисий, и в националния език се заема от първия и най-прост модел на усложнените сложни съчинени изречения. Интересна е разликата при четвъртия модел – ниска честота у Паисий, а висока (и едновременна с разнообразно вариране) в съвременния книжовен език ([6] Радева 2015: 188). Това е добро доказателство за по-високото развитие на националния книжовен език, за растящата независимост на честотността на една синтактична структура от нейната сложност.

Чрез наличието в Зографския автограф на Историята на всички структурни модели, представени в съвременния книжовен български език, разнообразието на структурните, словоредните и други варианти, преобладаването на новобългарските над черковнославянските съюзни средства Паисий е положил основата и началото на развоя на най-сложната синтактична форма, типична за книжовните езици, в новобългарския книжовен език. Нашият извод се съгласува със заключението на Л. Андрейчин, че Паисий Хилендарски е родоначалник на новобългарския книжовен език. А самият развой се проявява убедително още от началото на XIX в. в „Житието“ и „Езопови басни“ на Софроний Врачански: и в широко приложение на по-сложните структурни варианти откъм обща честотност и обхват на почти всички модели (три равнища при четирите модела, четири равнища в три от тях), и в появата на варианти с пет и с шест равнища, и в Софрониевия оригинален вариант с елементи от два модела ([3] Деянова 2018: 133–140). Това бързо развитие се опира на приемствеността между Софрониевите постижения и образците в езика на „История славянобългарска“.

Литература

- [1] Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство, 1978.
- [2] Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета, 1977.

- [3] Деянова 2018: Деянова, М. Сложните смесени изречения в езика на Софроний Врачански. // *Българска реч*, 2018, кн. 2, с. 133–140.
- [4] Паисий Хилендарски. *История славянобългарска*. Критично издание с превод и коментар. Света гора Атон: Славянобългарска Зографска света обител, 2012.
- [5] Попов, К. *Съвременен български книжовен език. Синтаксис*. София, 1963.
- [6] Радева 2015: 180 и сл.: Радева, П. *Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Сложно изречение*. Велико Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий“, 2015.

